

EL PAPER DE LES COVES AL MÓN IBÈRIC.

PABLO MEDINA GIL.

L'ALCORA, L'ALCALATEN.

Resum: Síntesi sobre el paper de les coves al món ibèric, coves-refugi i coves-santuari, cultura material associada, ritualitat i religió

A finals del segle XIX començaren a constatar-se en estudis i noticiaris, troballes fortuïtes de coves que abrasaven des del paleolític fins a les cultures ibèrica i romana. Més tard, a finals de la dècada dels 1890, en l'àmbit peninsular s'inicià l'estudi amb ajuda de l'espeleologia.

A la dècada de 1920, l'estudi de les cavitats començà a tindre un gran auge, tot i que aquest interès se centrava en els materials paleolítics i poc sovint es documentava o atribuïa valor als materials ibèrics i romans. Posteriorment aquest fet plantejarà una de les problemàtiques a l'hora d'analitzar el context de les coves-santuari ja que els arqueòlegs es trobaran amb una quantitat de materials descontextualitzats i de difícil interpretació.

En 1963, va cridar l'atenció l'existència d'aquest tipus de jaciments gràcies a una excavació duta a terme per Pla Ballester en la *Cova del Sants*, l'Alcúdia de Crespins. Als 70 es produeix un augment d'interès, fomentat per la contínua evolució de l'arqueologia i de les seves múltiples disciplines. Es produeix la revolució en els estudis sobre els materials ibèrics de les coves, sobretot dut a terme per Milagros Gil-Mascarell (1971; 1975) en les coves del País Valencià i Tarradell (1973). Tots dos començaren a fer un esbós sobre la recerca de les coves vinculades a la cultura ibèrica.

En les dècades posteriors es produeix un gran interès sobre aquesta temàtica i augmenta el nombre de publicacions vinculades, obrint nous itineraris en la recerca, fent treballs que engloben i comparen les característiques d'aquestes cavitats amb les d'altres cultures del mediterrani (Serrano, Fernández, 1992).

Les publicacions més recents són les realitzades per Julio González Alcalde proposant una visió més profunda sobre tots els aspectes que envolten l'espai de la cova-santuari ibèrica.

Característiques de las Coves-refugi

Les coves-refugi (Gil-Mascarell, 1971; González Alcalde, 2006) presenten en la seua majoria materials escassos, pobres i toscs que corresponen a una utilització corrent, són ceràmiques absents de vinculació a característiques sumptuàries. Pràcticament no hi ha documentades ceràmiques pintades, ni altres elements ceràmics relacionats amb el món ibèric ritual.

La seua funcionalitat varia depenent de la interpretació; serien utilitzades com a refugi de pastors o de gents que per les seues accions formaven part de grups marginals.

Característiques de les coves-santuari.

Les coves-santuari (Gil-Mascarell, 1971; González Alcalde, 2006) solen estar situades generalment en paratges muntanyencs. Els seus accessos són abruptes i perillosos. La seua morfologia sol ser accidentada, presenta traços laberíntics, complicats i perillosos. Començant generalment per un vestíbul interior, seguit de diverses galeries o corredors que solen acabar en galeries de diferents dimensions.

En general, la integració i vinculació d'aquests llocs de culte en relació amb el poblament i el territori (Oliver, 2010; Grau Mira, 2000) ha estat un criteri constant, especialment en relació a les àrees urbanes. Es tractaria doncs de santuaris com a centre integrador del poblament d'una zona concreta, exercint com a nucli articulador de les relacions polítiques, socials i econòmiques. Es pot interpretar que tindrien una relació amb les vies de comunicació, lo que ens porta a pensar la seva possible relació amb el culte a la protecció amb la circulació i protecció en els desplaçaments (Grau Mira, 2000).

També cal esmentar que algunes cavitats es vinculen estretament amb el mar, és a dir, situades en un lloc que atorga vista directa al Mediterrani, la qual cosa ens pot conduir una altra vegada a la vinculació d'aquest tipus de santuaris amb l'element aquàtic.

La cultura material.

Els materials solen estar situats a les zones més recòndites e inaccessibles, associades, gairebé sempre, a l'aigua o formacions estalagmítiques. Es documenten material ceràmic ibèric pintat, gots caliciformes, ceràmiques grises emporitanes, àtiques i romanes, moltes d'elles sumptuàries. També apareixen figuretes de terracota que podrien atribuir-se a la classe sacerdotal que duria a terme els rituals (González Alcalde, 2011).

En moltes cavitats ens trobem amb ceràmiques d'escàs valor, es va deduir que l'ofrena no seria el recipient sinó el seu contingut. D'altra banda, la presència de materials forans, com és el cas de les ceràmiques fenícies i àtiques, i fins i tot les ceràmiques grises emporitanes, indiquen una funció diferenciada del que podria ser un simple habitatge de camperol o artesà (Oliver, 2010).

Però cal tenir en compte diversos factors a l'hora d'analitzar els objectes dipositats en les coves: En primer lloc, aclarir que les excavacions de finals del segle XIX i principis del XX, en moltes ocasions, els arqueòlegs tan sols guardaven i catalogaven els materials que cridaven la seua atenció. Un altre factor és la utilització de les coves com a refugi durant la Guerra Civil (1936-1939) a més del mateix abandó o els efectes naturals. Així doncs trobem que els objectes poden estar desvinculats de les seues funcions inicials i la interpretació pot ser incompleta.

A més, aquesta anàlisi no és més que una anàlisi general. Els materials varien depenent de la zona, apareixent també materials vinculats a l'ús quotidià com a àmfores i fusaioles. També apareixen metalls com a anells, monedes ibèriques, Punyals i fulles de ganivet.

Cronologia.

Gràcies a un estudi de la zona de la Contestania (Grau Mira, 2000) podem establir les següents conclusions:

L'horitzó cronològic proporcionat per les peces de les coves de la zona contestana suggereix una cronologia molt genèrica, des de mitjans segles V fins al IV a.C. Precisament el període en què aconseguen el moment d'esplendor les activitats d'intercanvi amb el litoral que introduiran vaixelles d'importació grega (García, Grau, 1997). Posteriorment, a partir del segle III a.C., no trobem ceràmiques d'importació dipositades en coves-santuari de l'àrea d'estudi, la qual cosa pot interpretar-se com un canvi en les peces dipositades i en un abandó d'aquests espais de culte. Per tant, es pot proposar un ús centrat als segles V-IV a. C. sense que existisquen evidències de continuïtat al segle III a.C.

El declivi pot estar relacionat amb alguns abandons dels poblats propers. També observem el moment de declivi a favor dels santuaris de caràcter ètnic-

territorial, és a dir, els santuaris passen de situar-se en llocs de trànsit (coves-santuari) a llocs centrats en territori.

En conclusió, el culte en coves es tracta de rituals amb caràcter arcaic que donen pas a l'emergència de noves formes de religiositat de caràcter urbà, adequades als nous focus que concentren el poder econòmic i polític.

Introducció y característiques dels gots caliciformes.

En el context de les coves-santuari ibèriques de Catalunya, País Valencià i Múrcia es tracta d'un element d'abundància significativa. La seua relativa absència en algunes comunitats pot deures per la seua possible substitució, per les gerretes, bols i altres elements de ceràmica grisa emporitana, fins i tot per les anforetes de miniatura, encara sent ceràmiques utilitzades en activitats profanes.

Les possibles funcions dels gots caliciformes (González Alcalde, 2009) poden ser varies. Podrien haver estat relacionats amb la pràctica de libacions rituals que des de l'edat del bronze són un fet documentat en l'àmbit Mediterrani, sobretot al món clàssic grec, com a ofrena i reverència a les divinitats i ritu de pas d'entrada i sortida de l'esfera divina.

Els rituals de libacions han estat documentats al món ibèric en representacions escultòriques i també per l'existència d'altars de libacions (Moneo, 2003). Hi ha coves en què aquests gots van ser trencats de forma intencionada. Aquests gots encara que en el seu inici estarien destinats a contenir alguna ofrena de caràcter simbòlic, van poder ser una ofrena ells mateixos.

Les libacions, s'inclourien dins de rituals complicats que incloïen càntics, perfums o encens en combustió i ofrenes vegetals. Podrien referir-se al món

clàssic, al fet de beure el contingut d'un recipient o beure part i vessar la resta en el foc d'un altar o altar en el qual entrava en combustió.

La relació dels gots caliciformes amb les zones vinculades a l'aigua és palesa. Aquestes particularitats és paral·lelitzem amb altres coves-santuari de l'àmbit mediterrani contemporànies del món ibèric. Aquest culte en les cavitats subterrànies solia estar relacionat amb les nimfes i la celebració de rituals religiosos o d'iniciació. També l'aigua subterrània era considerada un element de pas al Més enllà (Almagro-Gorbea, 1996a, 45) on habitaven els avantpassats amb els quals l'heroi s'identificava. En el context de les coves-santuari ibèriques el marc de cerimònies iniciàtiques era tant si anaven destinades a la iniciació de grups guerrers d'una societat de classe alta com si es dirigien a iniciacions sacerdotals.

El contingut dels gots caliciformes no està del tot constatat, podria contenir des de l'aigua de la mateixa cova, a substàncies estupefaents per aconseguir un estat de tràngol controlat (Wasson, 1978).

Les coves-santuari com centres rituals.

Per causes tècniques no es pot efectuar creences sobre com seria exactament el procés ritual o la praxi d'aquestes activitats, però si podem establir paral·lelismes entre els cultes ibèrics subterranis i altres cultes de mateixa característica en altres cultures del Mediterrani. Els rituals es realitzarien a l'interior de la cavitat, els materials permeten relacionar amb cerimònies de tipus iniciàtic (González Alcalde, Xapa, 1993). En aquestes coves pot realitzar-se un descens simbòlic a les entranyes de la terra seguit de l'ascens de l'aspirant a la iniciació en el seu recorregut pel inframón.

Alguns autors aprofundeixen en el significat dels rituals celebrats en les coves i a partir de les seues característiques d'allunyament i les dificultats

d'accés, ens ofereixen una interpretació relacionada amb el trànsit del jove a l'edat adulta que comporta una cerimònia d'iniciació celebrada en la nit i amb una gran càrrega mística (González Alcalde, Xapa, 1993).

Un altre tipus d'interpretacions, ofereixen una visió d'aquestes coves com a centres de peregrinació als quals accedirien de manera col·lectiva els pobladors d'assentaments propers que, en forma de romiatge, acudirien a rendir culte a les seues divinitats (Serrano, Fernández, 1992).

Quan parlem de mites relacionats amb el món subterrani (González Alcalde, 2006) ens trobem amb els mites referents al canvi individual en dos aspectes: un relacionat amb la recuperació i manteniment de la salut i un altre amb rituals de pas i iniciació.

D'altra banda, també se situen en zones de subsòl, l'infern, i hi ha qui ho relaciona amb els cicles estacionals units a la cultura agrària. Les coves a més es relacionen amb la simbologia del ventre de la mare terra, on tenien lloc les cerimònies de pas per aconseguir un nou naixement. També era l'entrada del món subterrani on es podia entrar en contacte amb els déus, per aquest motiu s'erigien altars en el seu interior i es dipositaven ofrenes, objectes rituals, exvots...

El sacerdoti.

Els sacerdots i sacerdotesses exercien com a intermediaris entre la divinitat i els éssers humans. Però en analitzar aquest aspecte al món ibèric ens trobem amb dificultats, i és que no tenim un concepte iconogràfic clar de les divinitats del seu panteó.

Els rituals d'iniciació practicats a l'interior de les coves, portarien aparellada l'existència d'un sacerdoti ibèric especialitzat en rituals de pas per aconseguir la maduresa, que permetrien a l'home aconseguir l'estatus de guerrer i a la dona

l'accés al matrimoni en una societat de classes d'edat, i els sacerdots, xamànics, aconseguir els estatus de sacerdot i sacerdotessa (González Alcalde, 2002).

La figura del Llop a les coves-santuari.

El llop va haver de tenir una doble valoració. En primer lloc com a depredador temut que devorava als caps de bestiar i conseqüentment minvava l'economia de la comunitat que es veia afectada. Per una altra part, pertanyia al grup d'animals que atacaven a la nit i per tant, la seva relació amb la nit i el inframón no és estranya.

Però el llop com a guardià de l'hades té una simbologia que va molt més enllà de la mera representació d'un animal devorador de bestiar. En aquest context, és un animal amb el qual s'identifica el sacerdot o xaman, i que compleix un paper destacat en els processos d'iniciació. Les cerimònies tindran lloc en els paratges especials, com les coves, un dels llocs en què millor s'entén el procés d'acostament a les entranyes de la terra, com a lloc infernal. El llop condueix al neòfit i li sotmet a unes proves que simbolitzen la seva mort a la vida anterior i la seva transformació en un home nou.

Mort, iniciació, identificació ètnica i relació amb la divinitat per proporcionar favors, són tots els elements que juguen paper en aquest context, en el qual el llop és un element salvatge i terrible, associat a les coves i a les aigües, llocs que simbolitzen una transició entre dos mons.

És possible que alguna divinitat es relacionés o fora ocasionalment representada sota la figura del llop. També cap la possibilitat que en els rituals els xamans o sacerdots utilitzessin les pells, ullals o símbols més representatius del llop per dur a terme el ritual.

Bibliografia:

- DE LA VEGA I GÓMEZ, J. "Contribució catalana a l'inventari de les probables coves santuari ibèriques". *Fonaments: prehistòria i món antic als països catalans*. 6, 1987, Pp 171-192.
- FLETCHER VALLS, D. "La cueva y el poblado de La Torre del Mal Paso". *Archivo de Prehistoria levantina*. 5, 1954, pp 187-232.
- GIL-MASCARELL BOSCA, M. "Sobre las cuevas ibéricas en el Pais Valenciano: Materiales y problemas". *Papeles del laboratorio de Arqueología*. 11, 1975.
- GONZALEZ ALCALDE, J. "Cuevas refugio y cuevas santuario en Castellón y Valencia. Espacio de resguardo y entornos iniciáticos en el mundo ibérico" *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*. 23, 2002-2003. Pp 187-240.
- GONZALEZ ALCALDE, J. "Cuevas-refugio y cuevas-santuario en la región de Murcia. Historiografía, catalogación e interpretación. Verdolay: Revista del Museo Arqueológico de Murcia. 9, 2005, Pp 71-94.
- GONZALEZ ALCALDE, J. "Cuevas santuario ibéricas en Cataluña" *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*. 25, 2006, Pp 187-248.
- GONZALEZ ALCALDE, J. "Estudio historiográfico, catalogo e interpretación de las cuevas-refugio y cuevas-santuario de época ibérica en Alicante" *Recerques del Museu d'Alcoi*. 11-12, 2002-2003, Pp 57-84.
- GONZALEZ ALCALDE, J. "Historiografía de la investigación sobre las cuevas- Santuario ibéricas de Cataluña, Pais Valenciano y Murcia". *Cypsela*. 15, 2004, Pp 285-297
- GONZALEZ ALCALDE, J. "Una aproximación a las cuevas-santuario ibéricas en el Pais Valenciano. Madrider Mitteilungen. 46, 2005, Pp 87-103.
- GONZALEZ ALCALDE, J. "Totemismo del lobo, rituales de unificación y cuevas-santuario mediterráneas e ibéricas", *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*. 25, 2006, Pp 249-269.
- GONZALEZ ALCALDE, J. "Una aproximación cultural a los vasos calciliformes ibéricos en cuevas-santuario y yacimientos de superficie". *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*. 27, 2009, Pp 85-107.
- GONZALEZ ALCALDE, J. "Una reflexión generalizada sobre el sacerdocio ibérico en el contexto de las cuevas-santuario". *Recerques del museu d'Alcoi*. 20, 2011, Pp 137-150.
- GONZALEZ ALCALDE, J. CHAPA BRUNET, M.T. "Meterse en la boca del lobo- una aproximación a la figura del carnassier en la religión ibérica". *Complutum*. 4, 1993, Pp 169-174.

- GRAU MIRA, I. "Territorio y lugares de culto en el area central de la Contestania Ibérica". *Quaderns de prehistoria i arqueologia de Castelló*. 21, 2000, Pp 195-226.
- GUTIÉRREZ, L. M.; RUEDA, C. y BELLÓN, J. P. (2004): "Collado de los Jardines (Santa Elena, Jaén). Revisión de la zona arqueológica asociada a la cueva-santuario", *Protohistoria y Antigüedad en la provincia de Ciudad Real (800 a.C.-500 d.C.)*: 239-256. Puertollano.
- MONEO RODRIGUEZ, T. *Religión ibérica: Santuarios, ritos y divinidades (siglos VII-I a.C.)*, Real academia de la historia. Madrid.2003.
- OLIVER FOIX, A. "Cova dels Orguens, la Vall d'Uixó (Castellón). Un nuevo asentamiento en cueva". *Quaderns de prehistoria i arqueologia de Castelló*. 28, 2010, Pp 191-205.
- RUIZ MOLINA, L. "La cueva santuario ibérica del cerro del castillo. Yecla (Murcia). *Anales de prehistoria y arqueología (Universidad de Murcia)*. 7-8, 1991, Pp 83-86.
- SERRANO, D. FERNANDEZ, J." Las cuevas rituales ibéricas en la provincia de Valencia". *Al-Gezira*. 7, 1992.
- TARRADELL, M. "Cuevas sagradas o cuevas o cuevas santuario: un aspecto poco valorado de la religión ibérica". Instituto de Arqueologia y prehistoria de la Universida de Barcelona, 1973.
- VAQUERIZO GIL, D. "La cueva de la murcielaguina, en priego de Córdoba, posible cueva-santuario ibérica", *Lucentum*. 4,1985, Pp 115-124.

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

Format Norma ISO 690-2

MEDINA GIL, PABLO, "El paper de les coves al món ibèric" [en línia]. *Clapir, Joves Historiadors i Historiadors Valencians* [publicació seriada en línia]. Decembre 2013. <enllaç> ISSN 1989-5909* [Consulta: Dia Mes Any].

*El ISSN encara no el tenim. No podem posar-lo fins que no el tinguem.

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquest article i la seua utilització ha de respectar els drets de la persona/persones autora/autores. Pot copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona/persones autora/autores i el títol de l'article. No s'autoritza la seua reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb

finalitats de lucre. Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de l'article com als seus resums i índexs.